

A magyar kisebbségek és az egyetemes magyarság közötti kapcsolatok

A Pozsonyban élő és kenyerét geológusként kereső Duray Miklós a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának egyik alapítója és voltaképpen lelke. Nevét olvasóink már régtől fogva ismerik (MF 6, 12, 13, 17...) sőt azt is tudják, hogy Duraynak köszönhető az a tudományos igényű történeti-szociológiai áttekintés is, amely a Magyar Füzetek Könyvei sorozatában jelent meg, annak 4. köteteként („Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról”).

Az alábbi szöveg előadás formájában hangzott el a Magyar Demokrata Fórum 1988. március 6-i tanácskozásán.

Az emberi és a polgárjogok eszméjét központi értéké emelő századunkban az etnikai vagy nemzeti kisebbségi kérdés megoldatlansága bizonyítja, hogy a politika gyakorlata ellentétben áll a politikai eseményekkel. A kérdés újraéledése az elmúlt években illetve évtizedekben a szervetlen és erőszakos politikai fejlemények következménye.

Bennünket, magyarokat e kérdéskomplexumban elsősorban a történelmi Magyarország feldarabolásával kisebbségbe kényszerített magyarság sorsa érdekel. Nem csupán amiatt, hogy méretében ez a beavatkozás igazságtalan és jogsértő volt, de azért is, mert mindmáig döntően befolyásolja a magyar nemzet és a szomszéd nemzetek kölcsönös kapcsolatait, tehát a közép-európai politikát, valamint azért is, mert a magyar nemzet kisebbségbe

szakított részei létükben veszélyeztetettek, kapcsolatuk az öszmagyarsággal akadályoztatott, mi több: esetenként lehetetlen is a nemzetiségi kérdésre kötődő hatalmi érdekek és nemzeti érzelmek elvadulása miatt.

Az első világháború végén keletkezett közép-európai új, azaz utódállamok vezető nemzeteit az első pillanattól az új helyzet véglegessé, irreverzibilissé tételének a vágya fütötte. De nem ezt kell a szemükre vetni. Hiszen a birtoklás szándékával foglalták el a területeket. Ezért nem hiszem, hogy a helyzetünk igazságtalan voltáról kellene vitatkoznunk – habár a szakszerű eszmecsere a zavaros politikai értékrendet tisztázná. Talán inkább azt kellene figyelemmel követnünk és feltárnunk, hogy mennyiben irányul egy többségi nemzet politikája egy nemzeti kisebbség jogos igényei ellen. Mai megítélés szerint: a politika gyakorlata mennyiben sérti az emberi és a polgárjogokat. A véglegességre való törekvés ugyanis nemcsak a területi státuszra vonatkozott, illetve vonatkozik, hanem a terület etnikai birtoklására is, a többségi nemzet által. Azért, hogy az új államhatár etnikai határrá is váljon. Révai István, az első Csehszlovák Köztársaság magyar politikai gondolkodója ezt így határozta meg: a nemzeti kisebbségi kérdés az állameszme és a nemzeteszme ütközésének szociológiai realitása.

Ebből a kulcshelyzetből kell kiindulnunk. A probléma áttekinthetősége kedvéért megpróbálom összefoglalni az 1918 után kialakult új államoknak a hatalmi státuszuk megváltoztathatlansága érdekében tett lépéseit, és jellemezni a magyar kisebbség erőszakos vagy államilag szervezett beolvasztásának állomásait. A példákat a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetéből veszem, de a tendencia általánosítható és vonatkoztatható a többi magyar kisebbségre is.

*

Az elszakítást követően *először* azt kellett leszögeznie az új nemzeti hatalomnak, hogy hol a határa a kisebbség érdemi politizálásának. Meg kellett akadályozni, hogy a kisebbségnek döntésbefolyásoló hatása lehessen az új állam politikai stratégiájára. Ne tévesszen meg bennünket, hogy az első Csehszlovák Köztársaságban magyar politikai párt is létezett. Csak lokális

jelentősége volt, noha a magyar kisebbséget szinte kizárólagosan befolyásolta. Például az ország nagyipara csak cseh nemzeti igazgatás alatt működhetett, a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok kezén lévő gyáripár megszűnt – de nem a kapitalista versengés, hanem a nemzeti kizárólagosság miatt. A hatalom reflexeire érvényes volt Bibónak az a későbbi megállapítása, hogy aki fél, nem lehet demokrata. Féltetnie pedig volt mit az első Csehszlovák Köztársaságnak – és a többi utódállamnak is, bár létüket nemzetközi szerződésrendszer szavatolta.

Második lépésként le kellett rombolni a kisebbségnek a területileg egységes nemzeti korszakból örökölt társadalmi szerkezetét. Ez nehezebb feladatnak bizonyult, mert az önálló gazdasági tevékenység, az egyházak és a politikai pluralizmus sok lehetőséget teremtett a társadalmi szerkezet védelmére. A társadalmi szerkezet elbontásának egyik hatékony eszköze volt a magyar középosztály létbiztonságának tervszerű aláásása, mely elmeneküléshez vezetett. Másik eszköze volt a magyar etnikum területén lévő gyáripár megszüntetése (a füleki vas- és zománcgyár kivételével, melyet a munkásság megvédett).

A harmadik lépés az iskolák felszámolása volt. Kezdve a pozsonyi Szent Erzsébet Tudomány Egyetemtől a falusi iskoláig. A magyar iskolai oktatás terhét az állam nagyrészt áthárította az akkor már csak szűkös anyagiakkal rendelkező egyházakra. Ezzel azonban nemcsak a kisebbség nemzeti kultúrája fejlődésének vetett gátat, hanem siettette társadalmi szerkezetének szétzilálását is.

A negyedik lépésben a kisebbség település-szerkezetének a megbontása volt a cél. Ezt a közigazgatási területek gyakori át-szervezésével, a magyar földnélküliek kizárásával a földreformból, valamint szlovák és cseh telepesfalvak létesítésével igyekezett elérni.

Ötödik lépésként a maradék Magyarországról és az egyetemes magyar kultúráról igyekezett leválasztani a kisebbséget. Az új állam számára az első számú ellenség Magyarország volt, mert a két ország között a nemzetközi döntés jogán meghúzott államhatárt sem az etnikai, sem a történelmi jog alapján nem lehet megindokolni. Ezért ez volt, és máig is ez a legvitathatóbb határvonala Csehszlovákiának. Az ellenségkép kialakítását keresetlenül segítette az akkori Magyarország revans- és revizionista

politikája. Ezzel – úgymond – bizonyítást nyert az ellenségkép valódisága.

Ezen az öt módon akarta ráébreszteni az új nemzeti hatalom a magyar kisebbséget, hogy az új helyzetben – amely állítólag megváltoztathatatlan – magyarként csökkennek a társadalmi érvényesülés kilátásai. Ez pedig, ha meggyőződéssé válik, alá-ássa a kisebbség életképességét.

Az 1918 és 1938 közötti hatalmi szándékok, amelyek a polgári demokratikus keretek között csak lassan és mérsékelten valósulhattak meg, 1944-ben és az azt követő években, az ún. nemzeti és demokratikus forradalom teremtette viszonyok között már fasiszta jelleget öltöttek. A magyar kisebbséget megfosztották állampolgári jogaitól, a gazdasági életben való részvétel jogától, az önálló gazdasági tevékenységre való jogától, vagyonától, iskoláitól, értelmiségétől, művelődési jogától, nemzetiségétől és a fizikai létét veszélyeztető rendelkezéseket hoztak ellene. Ráadásul egy része a kitelepítés, széttelepítés, kitoloncolás és a szovjetunióbeli internálás áldozatává vált. (E korszak kitűnő áttekintését Janics Kálmán írta meg „A hontalanság évei” c. könyvében.)

1945 februárjának végén, még a hírhedt Kassai Kormányprogram kihirdetése előtt vált a csehszlovák napi politika részévé az az áltörténelmi hipotézis, hogy az állam területén élő magyar kisebbség betolakodó, a szlovákságnak tehát vissza kell foglalnia a magyarok által bitorolt területet. Azóta ez az elképzelés szervesen beépült a csehszlovák államjog elméletébe és az iskolai tankönyvekbe. Ez az elmélet – a csehszlovák történelemtudomány állításaiból kiindulva – a IX. századi Nagymorva Birodalomtól számítja a csehek és a szlovákok közös hazájaként Csehszlovákiát, amelyet átmenetileg elfoglaltak a magyar hordák. Az állami kontinuitásnak ebben a nagy ívében – amelyben 1918 úgymond a történelmi igazságtevés éve – a magyar kisebbség idegen és nem kívánatos elem. Csak zavaró, kitörlendő epizód.

A négy évig tartó nemzeti totalitárius korszakot egy ugyancsak totalitárius rendszer váltotta fel 1948-ban: a kommunizmus sztálini diktatúrája. Az új rendszerben a meghirdetett proletár nemzetköziség és a blokk-fegyelem miatt nem volt helye a nemzeti gyűlölködésnek. A kommunista hatalomátvétel azonban új fegyvert is adott a sztálinizmus köntösébe rejtőző magyarellenés-

ség kezébe. A proletár nemzetköziséget, a világforradalmat, az osztályharcot, a munkásosztály egyetemes érdekeinek megvédését hirdető jelszavak jegyében indítottak hadjáratot a lokálpatriotizmus és az úgynevezett kispolgári csökevények, a burzsoá nacionalizmus és a kulákság ellen. Ám ezek mind a többségi nemzet hegemoniáját is szolgálták. Igaz ugyan, hogy az 1960-as évek első harmadától a csehszlovák társadalomelméletben már hangsúlyt kapott a társadalom és a politika humanizálása, antropologizálása, de a politika pragmatikus céljai, főleg a magyar kisebbség irányában nem változtak.

Miután nem sikerült 1945 és 1948 között erőszakosan fölszámolni a magyar kisebbséget, a következő – máig tartó – korszakban a lenini nemzetiségi politika elveire támaszkodva, kis lépésekre alapozott taktikával kísérleteztek. Ennek alapelvei: a történelmi tudat átalakítása, az éntudat aláásása a családi és személynevek átírásával, a faj elidegenítése a földrajzi nevek megváltoztatásával, az anyanyelvű iskolai oktatás leépítése, az ideológiai éberség keretében harc a sajátos nemzeti érdekek ellen, a szocialista hazafiságra való nevelés, a kisebbség jogos érdekei védelmének akadályozása az egypártrendszerű hatalom által, a település-szerkezetnek az eddigiekhez képest sokkal intenzívebb bomlasztása a központilag irányított diszkriminatív területfejlesztéssel és a célzatos telepítési politikával, a tervutasításos gazdaságpolitikával, az anyagi javak állami redisztribúciójával, a munkalehetőségek átcsoportosításával, stb.

Ne tévesszen meg senkit, hogy ma Csehszlovákiában a nemzeti kisebbségek jogait az alkotmány is meghatározza. Ez ugyan a kisebbségek kollektív elismerését jelenti, de nem emeli őket államalkotói rangra – ahogy azt tévesen magyarázzák. Ez ugyanis a meghirdetett egyenjogúság más értelmezését igényelné: kollektív jogokat. Hiányuk miatt a nemzeti kisebbségnek másodrendű állampolgári státusza van, melyet az alkotmány szelleme is sugall. Továbbá az alkotmány nem jogok, csak elvi deklarációjuk gyűjteménye. Működő törvények nélkül az elvek nem befolyásolják a gyakorlatot. Ezzel párhuzamosan él az 1945. április 5-én kihirdetett Kassai Kormányprogram, amely kimondta a magyarok jogfosztását, elrendelte üldözésüket, Csehszlovákiát (a fasiszta kizárólagosság elve szerint) szláv állammá nyilvánította. Éveken át alaptörvényként működött, és még máig sem

vonták vissza semmilyen törvényerejű dokumentummal, sem politikai határozattal. Így még ma is hivatkozási alapot jelent. Továbbra is célkitűzése a politikai hatalomnak a magyar kisebbség végleges leválasztása a magyar kultúráról és a magyar nemzetéről. Korábban ennek nem volt politikaelmélete, ma már ezt is megfogalmazták. Szerzője Juraj Zvara, Szlovákia Kommunista Pártja nemzetiségi politikájának ideológusa. A „Hazafias és internacionalista tudatunk formálása” c. könyvében, mely 1987 végén jelent meg, azt fogalmazta meg, hogy a magyar kisebbség, azaz: szavai szerint „nemzetiség”, viszonylag külön szociális-etnikai közösségként létezik. Tudatának formálódására elsősorban Csehszlovákia és Szlovákia internacionalista állami és társadalmi kontextusa hat. Mellesleg ugyan a Magyar Népköztársaság szocialista magyar nemzetének befolyása is, de csak a szocialista közösség országai együttes hatásának egyik tényezőjeként. Ez a meghatározás csak látszólag különbözik attól a román elképzeléstől, miszerint a romániai magyarság a román nemzet magyarul beszélő része.

*

A magyar kisebbség a megsemmisítésére irányuló hatalmi törekvésekkel szemben – még a legkilátástalanabb helyzetben is – védelmi állásba helyezkedett. Viszonylag aktívan politizálni azonban csak az 1918–38 közötti években tudott. A két világháború között a csehszlovák kormánypolitikát – kis kivétellel – nem támogatta, azonban a szlovák autonomista törekvéseket igen. Ettől remélte helyzetének megoldását. A kisebbségi sorsot inkább átmeneti állapotnak tartotta. Amikor 1938-ban a nemzetközi helyzet reményt csillantott a visszacsatolásra, ezt választotta. A második világháború után, a jogfosztottság éveiben: bújkált, menekült, szlováknak jelentkezett, hogy mentse pusztá életét. Elviselte az internálást, a megaláztatásokat. Voltak, akik behaltak az üldöztetésbe, voltak, akik a menekülésbe. Voltak, akiket agyonverték, és ezrek pusztultak el a Szovjetunióban civilként a koncentrációs táborokban, ahová csak azért kerültek, mert magyarok voltak. A kisebbség újraéledését az üldöztetésből elsősorban azoknak köszönheti, akik mindezek ellenére nem adták föl magyar nemzetiségüket, vállalva a meghurcolást.

1948 után a politikai tevékenységre egyetlen lehetőség nyílt: hűséges szolgaként be kellett épülni a létező hatalmi rendszerbe. Csak ezen belül lehetett kialakítani némi érdekvédelmet a magyar kisebbségnek. Történelmi paradoxon: ha nem lettek volna a pártot hűségesen szolgáló magyar kommunisták, megsemmisítették volna a csehszlovákiai magyarság maradványát az ideológiai és osztályharc során.

Az 1986-os csehszlovákiai társadalmi megújulástól eltekintve – amikor az általános magyarellenes indulatok ellenére remény nyílt a kisebbség kibontakozására is – az elmúlt negyven évben csak két alkalommal tett kísérletet a csehszlovákiai magyar kisebbség a hivatalosan megengedett kereten kívüli alternatív struktúrák létrehozására. Először az 1965-ben indult ifjúsági klubmozgalommal, amely 1968-ban önálló szervezetté vált, de 1969-ben a társadalom sztálinista megmerevedése miatt megszűnt, valamint 1978-tól máig a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága keretében. Ez utóbbi azonban inkább a független politikai gondolkodás műhelyének tekinthető, amelyet a civilkurázsi tart fenn, és nem a tömegek támogatása.

Nem mellékes kérdés, hogy kapott-e a magyar kisebbség támogatást politikája kialakításához. A két világháború között a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer nyújtott védelmet. Ennek jóvoltából létezhetett magyar politikai párt, és ennek volt köszönhető, hogy nem fajult el az állam politikája a kisebbséggel szemben. 1938-ban, illetve 1939-ben megváltozott a helyzet. Nemcsak azért, mert a magyar kisebbség túlnyomó többsége lakóterületével együtt visszakerült az anyaországhoz, és érvényét veszítette a nemzetközi kisebbségvédelem, hanem azért is, mert a megalkult Szlovák Köztársaságba került magyarok egy soha nem tapasztalt politikai rendszerbe jutottak. A politikailag egyelvű, fasiszta Szlovák Köztársaságban három nemzeti párt működött, egyikük a Magyar Párt volt. De a nemzeti kisebbség helyzetét nem e párt politizálása határozta meg, hanem a Magyarország és Szlovákia között kötött reciprocitási szerződés. Egy ilyen megoldásnak azonban ugyanannyi előnye is lehet, mint hátránya, mert – ha egyáltalán működik – mindenképpen az állami manipulálás tárgyává változtatja a kisebbséget, és nem mentesíti az államellenesség vádjától sem. Például amikor gróf Esterházy János a szlovák parlament egyetlen magyar, és egyedüli tagjaként

1942-ben – az akkori szlovákiai viszonyok között: heroikus elszántsággal – a zsidók deportálását elrendelő törvény ellen szavazott, a Horthy-bérenc nevet érdemelte ki Szlovákia politikai köreitől. Ez a megbélyegzés akkor kettőt jelentett, nem elég odaadó híve a Harmadik Birodalomnak, valamint elutasítja a Szlovákia alkotmányában lefektetett alapvető szlovák nemzeti érdekeket. Hiába volt már akkor is Szlovákia és Magyarország ugyanazon szövetségi rendszer tagja, baráti és jószomszédi kapcsolatok nem alakultak ki a két állam között. (Csak emlékeztetőül: 1981 tavaszán Csehszlovákia vezető politikai körei nyíltan azzal támadták Magyarországot, hogy – úgymond – ott nagyobb veszélyben van a szocializmus ügye, mint Lengyelországban, ahol nem sokkal később állítólag a szocializmus védelme érdekében rendkívüli állapotot hirdettek ki.)

1945 után nem volt kisebbségi magyar politika. Mindenki azt tette, amit tudott. Szökdöstek át Magyarországra a csehszlovákiai magyarok, és segítségért esdekelték az akkori magyarországi pártoknál, vagy személyesen Tildy Zoltánnál, esetleg Ravasz László református püspöknél vagy Mindszenty hercegprímásnál. A segítséget kérők többsége – ha visszajött Csehszlovákiába – sokéves börtönbüntetéssel végezte. A magyar kisebbséget a fizikai felszámolástól az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság diplomáciája mentette meg.

1948-ban új fejezet kezdődött, amelyben a mai napig a szovjet blokkon belüli viszonyok határozzák meg a kisebbség helyzetét. Magyarország állásfoglalása azóta csak annyiban jöhet számításba, amennyiben nem befolyásolja a Szovjetunió által vezetett szövetségi rendszerben a kommunista pártok elvtársi viszonyát. Kérdés azonban, hogy ezen belül a magyar diplomácia mennyire élt a lehetőségekkel. Az egyértelműen bizonyítható, hogy az elmúlt negyven évben a magyarországi politika nem tudta javulásra készíteni a szomszéd államok nemzetiségi politikáját. A magyarság helyzetének romlása Romániában önmagáért beszél. Csehszlovákiában is hasonló irányba fejlődik a helyzet: hiszen a 80-as években került sor az utazás radikális korlátozására Csehszlovákiából Magyarországra, a 70-es évek végétől pedig a magyar kulturális behozatal fokozatos szigorítására. A két ország közötti kormányfői találkozón 1987-ben csehszlovák részről minden magyar kö-

zeledést elutasítottak a nemzeti kisebbséget és a társadalmi kapcsolatokat illetően.

*

A csehszlovákiai magyar kisebbség – csakúgy mint a többi – nem lehet kulturálisan önellátó. Ez pozitívum is, mert emiatt szorosabban kapcsolódik az összmagyarsághoz, és negatívum is, mert emiatt kiszolgáltatottabb. Csak a magyarországi kultúrához kapcsolódva tudja mind egyetemes magyar, mind európai szinten tartani magát. Ezért lényeges a hivatalos Magyarország és az egyéb magyarországi csoportok, irányzatok viszonyulása és kapcsolódása a kisebbségben élő magyarokhoz.

A két világháború között a hivatalos Magyarország csak a revízióra összpontosított. A kisebbségben élő magyarság számára nem nyújtott más alternatívát, holott a kisebbségnek már akkor is elsősorban az volt az érdeke, hogy saját lakóhelyén zavartalanul megmaradhasson magyarnak, tarthassa az anyaországgal és az egyetemes nemzeti kultúrájával a kapcsolatot. Ugyancsak gazdasági érdekei azt kívánták, hogy ne zárkózzon el annak az államnak a vérkeringésétől, amely ugyan nem a nemzeti állama, de amelynek – a körülmények folytán – határai között él. (Tehát az a magatartás volt számára már akkor is célszerű, amely a Magyar Zsidó c. szamizdat 1987 őszén megjelent első számának bevezetőjében fogalmazódott meg.) Az 1938-as visszacsatolás után azonban a kettős kötődés kérdése elvesztette időszerűségét.

Magyarország második világháborús veresége, az 1937-es határok visszaállítása, valamint az államhatárok sérthetetlenségét sokkal erélyesebben biztosító nemzetközi erőviszonyok teljesen diszkreditálták a revíziós politikát. Csakhogy helyette a hivatalos Magyarország nem alakított ki semmilyen újabb elképzelést. Tehát gyakorlatilag nem viszonyult a magyar kisebbségekhez. Igaz, a magyar politika 1945–48 között is – a maival összhangban – azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar kisebbségek maradjanak lakóhelyükön, de ezen túl nem terjedt a lehetősége. Peéry Rezső írta le egy találkozását Tildyvel, akit a csehszlovákiai magyar kisebbség második világháború utáni szörnyű helyzete miatt keresett fel. Peéry szerint Tildy csak tehetetlenül széttárta a karját a csehszlovákiai magyarság már-már tarthatatlan helyzete,

üldöztetése hallatán. A karok széttárásától többre nem futotta a magyar kormánynak az ez után következő negyven évben sem.

A hivatalos magyar szemléletben csak 1985-ben, az ottawai emberi jogi konferencián kezdődött némi változás; ez nyilván hosszú vajúdás, de talán a szovjet párt első titkára, a nagyorosz nacionalista Csernyenko halálának is a következménye volt. A magyar felszólalás szemléleti változást tükrözött, amely 1988 január végén, Szűrös Mátyásnak oly sokat idézett rádióinterjújában kapott konkrétabb tartalmat. Leginkább abban a kijelentésében, hogy a Magyar Népköztársaság védelmet óhajt nyújtani főleg a Kárpát-medencében élő magyaroknak, ha megsértik őket magyarságukban. Ez értékelhető állásfoglalás. Reméljük azonban, hogy ez nemcsak a menekülők, hanem a szülőföldjükön maradók védelmét is fogja jelenteni.

A magyar politikai gondolkodásban a nemzetiségi és a kisebbségi kérdésben a hivatalos politikán kívül – megítélésem szerint – két fő vonal különböztethető meg.

A demokrata vonal báró Eötvös Józseftől, illetve Teleki László gróftól, az 1848-as magyar kormány párizsi követétől számítva követhető Mocsáry Lajoson keresztül Jászi Oszkárig majd Bibó Istvánig. Őket egy nagyobb hiátus után a mai magyar ún. demokratikus ellenzék és a velük egyetértők, rokonszenvezők táborá követi. Sajnos a szomszéd nemzeteknél a magyar demokrata vonalnak a nemzetiségi kérdésben nemigen akad társa egy-két egyéni megnyilatkozástól eltekintve. A szomszéd nemzetek demokratái ebben a kérdésben többnyire visszariadnak az állásfoglalástól. Tudomásom szerint csak egy kivételről lehet számot adni az elmúlt csaknem másfél évszázadból: ez pedig a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága és a Charta '77 közös dokumentuma a kisebbségi jogok nemzetközi biztosításáról, mely 1988. január 22-én Bécsben került a nemzetközi nyilvánosság elé. Ez a nyilatkozat azonban nem vonatkozik konkrétan a magyar kisebbségre, hanem az összes nemzeti kisebbség jogairól szól.

A népi vonal programja csak a két világháború között kristályosodott ki, de előzményei már megtalálhatók az 1867 utáni magyar politikai gondolkodásban a „48-as” eszmék továbbélésé révén, illetve a magyar református egyház nemzetszemléletében. A népi vonal természetesen nemzetközpontú, jobban mondva:

nemzetféltő. Ezért inkább konzervatív, de liberalisztikus. Az ehhez a vonalhoz tartozó értelmiségiek: fiatal történészek, néprajzosok, népművelők csoportjai képviselték a hatvanas évek közepétől az élő egyetemes magyar kultúrát a magyar kisebbségek körében – zászlajukon Németh László és Illyés Gyula nevével. Az ő érdemük, hogy az évtizedekig tartó nemzeti nihilből kezd felocsúdni a magyarság. A népi vonal és a demokrata vonal Bibó István révén szerencsésen metszi egymást. Ez a demokraták számára nemzeti, a népiek számára demokratikus megújodást jelent. A magyar népiek ellenpárja megtalálható a szomszéd nemzeteknél is, náluk azonban a nemzetféltés etnokratikus. Ezért aligha nyílik remény arra, hogy szellemi híd alakulhasson ki közöttük a magyar kisebbségek érdekében.

A hivatalos magyar politika két szakaszra osztható: államnationalista korszakra, amely főleg 1867-től 1945-ig tartott, és 1947–48-tól a kommunista korszakra. Ez utóbbiban a hivatalos magyar politika lemondott a magyar kisebbségekről, 1985-től azonban megváltozott viszonya a szomszéd országokban élő magyarokhoz. Ez azonban nemcsak a már említett ok következménye, és nem is csak azé, hogy a nemzetközi politikában – a helsinki folyamat révén – egyre inkább meghonosodtak az emberi jogi szempontok, hanem a magyarországi társadalmi pluralizmus újjáéledésének, a társadalmi csoportok autonómizálódásának is. Magyarországon ma ugyanis annak, a Nyugat-Európában már évek óta zajló folyamatnak vagyunk tanúi, hogy az autonóm (autonomizálódó) társadalom az állam helyett kezd gondolkodni és próbál cselekedni. Az államhatalom nemzet-politikájának átalakulása azonban azt jelzi, hogy a nemzeti kérdésben könnyebben (vagy talán veszélytelenebbül?) lehet a közmegegyezés felé haladni, mint a gazdasági vagy a politikai reformok kérdésében. A nemzeti ügyben elérhető konszenzus ugyanis nem igényli a demokratizálást, hiszen elegendő a kérdést övező tilalmat megszüntetni és az arcokat máris boldog mosoly borítja el. Politikai reform sem kell hozzá.

A párt állásfoglalása a nemzeti kérdésben, melyet 1988. február 13-án publikált a Magyar Nemzet, nemzetféltő hangvételével elsősorban a népi vonal eszméit visszahangozza, azonban fellelhető benne a demokratikus vonal által is fontosnak tartott szempontok. Abban immár mind a három irányzat képviselői

megegyeznek, hogy a trianoni békeszerződés igazságtalan volt, a szomszédos országokban élő magyarok is a magyar nemzet tagjai, kultúrájuk az egyetemes magyar kultúra része, és helyzetük megoldása a demokratizálódással függ össze. Mindannyian realitásként fogják föl Magyarország mai határait. A magyar szellemi élet kevés kérdésben tud így megegyezni. A szomszéd országok hivatalos politikája azonban folyamatosan államnacionalista színezetű. Ezért aligha fogadják majd megértéssel a hivatalos Magyarország nemzeti programját.

*

A kisebbségben élő magyarok körében ma nincs meghirdetett program a kisebbségi kérdés rendezésére. Az ahogy-lehet módszer van érvényben, ezért sok elvtelenséggel, demagógiával, hazudozással találkozhatunk. Ellenben Magyarországon ma legkevesebb három program ismeretes, amely a kisebbségi kérdés bizonyos fokú és módú megoldását javasolja.

Bihari Mihály, az egyik reformprogram megfogalmazója ugyan külön fejezetet nem szentel a kérdésnek a „Reform és demokrácia” c. tervezetében, de az egyenlőségről írt fejezetből egyértelműen következik, hogy a többség és kisebbség viszonyában a kisebbség védelme elengedhetetlen, mert ez a társadalmi pluralizmus biztosítója. Igaz, ő a politikai kisebbségekre gondolt, de a társadalmi pluralizmusról írt fejtegetéséből világos, hogy a különböző csoportok önállóságának, autonómiájának megőrzését érti ezen, beleértve az etnikai csoportokat is. Ezzel kapcsolatos az érdekvédelmi szervezetalapítás joga, a kisközösségek, faluközösségek döntési jogának elismerése stb. A kisebbségi életben szerzett tapasztalatok szerint éppen ezeknek a területeknek a kisajátításával tudja a hatalom leginkább befolyásolni a kisebbségek társadalmát, rombolni arculatát. Bihari Mihály tézisei – ha valóra válnának – leginkább a magyarországi kisebbségek életét boldogítanák, a szomszéd országokban élő magyarok sorsát aligha befolyásolnák.

A Beszélő javaslata, a „Társadalmi szerződés” konkrét kisebbségi programot közöl, amelynek fontos mind a kritikai, mind a javaslatokat felsoroló része. Ez leginkább a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága által, valamint az erdélyi „Ellen-

pontok” Memorandumában felvetett kérdésekkel és javaslatokkal rokon. Csak egyetérthetünk azzal: a kisebbségek nem lehetnek egyenrangúak, ha nem élveznek kollektív jogokat. Ez a kérdés azonban tisztázásra is szorul. Ahol ugyanis működőképes a nyugati demokrácia, ott nem értik görcsös ragaszkodásunkat a kollektív jogokhoz. Összegezésül egy mondatot kell kiemelni a Beszélő javaslatából: „A kisebbségi kérdés rendezéséhez több demokrácia, szervezettebb regionális integráció és nemzeti kiegészítés szükségeltetik.” Ez a Kossuth Lajos-i retorikájú mondat valóban összefoglalja a kérdés összes buktatóját. Talán csak annyit kellene kiegészítésül hozzátenni: a kisebbségi kérdés megoldásához nemzeti önvizsgálat is szükségeltetik. Mert ha egy magyar, aki a közép-európai nemzetek demokratikus közössége helyett szentistváni Magyarországon gondolkodik, vagy – mondjuk – a zsidókhoz és a cigányokhoz úgy viszonyul, mint a szomszédos országokban az elnyomó többségek a magyar kisebbségekhez, aligha tud hozzájárulni a nemzetközi közmegegyezéshez a nemzeti kisebbségek ügyében.

A harmadik program az MSZMP KB Külügyi Osztályának állásfoglalása, amely a Magyar Nemzet előbb említett számában jelent meg. Ez valóban leszögezi azokat az alapelveket, amelyeket minden kisebbségi magyar és az anyaországiak zöme is már évtizedek óta várt a hivatalos magyar hatalomtól: a magyar kisebbségek az egyetemes magyar nemzethez tartoznak. Ez a kijelentés főleg a kisebbségben élőknek adhat ösztönzést és növelheti híján lévő bátorságukat. Két dilemmáról azonban szólni kell ezzel kapcsolatban. Negyven évig kellett várni erre a nyilatkozatra. Ennyi idő alatt a kisebbségi magyar társadalmak szervezettsége ronggyá foszlott, többek között azért is, mert elhagyatva és kiszolgáltatva érezték magukat az idegen nemzeti hatalmak és a magyarellenességre bátorított többségi nemzetek folyamatos nyomása alatt. A kisebbségek települési területe – amely nemrég még egységes volt etnikailag – ma már egy túlérett ementáli sajthoz hasonlít, amely a peremén egyre inkább roskadozik. Félő, hogy későn jött ez a nyilatkozat. Továbbá Kende Péterrel kell egyetértenünk abban, hogy Magyarország hivatalos magatartásának a megváltozása ebben a kérdésben elsősorban az ország belső erőinek a nyomására következett be. A külpolitikai feltételek – főleg a szomszéd országok részéről – nem alkalmasak

arra, hogy érvényt lehessen szerezni ezeknek a szándékoknak. Ne felejtjük el, az utódállamokban a kisantant szindróma ugyanúgy létezik, mint hetven évvel ezelőtt.

Ennek kapcsán el kell mondanom friss tapasztalataimat, amelyeket amerikai kongresszusi képviselőkkel, politikai szaknácsadókkal és John Whitehead-el, az USA külügyminiszterének helyettesével létrejött találkozásaim során szereztem ez év januárjában és februárjában. Érdekelte őket, hogy mennyiben van feléledőben térségünkben az új nacionalizmus. A Közép-Európában állomásozó amerikai diplomaták fölfigyeltek arra, hogy a magyarok között nemcsak Románia iránt heves az érdeklődés, hanem egyes magyarországi csoportok részéről Csehszlovákia iránt is a magyar kisebbség miatt. Az amerikaiak figyelme arra irányult, nem fog-e kiváltani ez az érdeklődés a romániaihoz hasonló konfliktust a magyar–csehszlovák viszonyban. Tény és való: a nemzeti kérdés reneszánsza itt kizárólag a magyarokat érinti. A szomszédos országokban ugyanis a politikai vezetés megszakítás nélkül követett egyértelműen erőszakos etnikai, nacionalista célokat. Ez azonban nem új nacionalizmus, hanem folyamatos, mely emiatt egyáltalán nem feltűnő. Már csak azért sem, mert 1945-ben a nagyhatalmak jóváhagyásával izmosodott meg. Ebben még a szlovákiai magyarellenes terror-akciók sem rendkívüliek. Csupán a most alakuló magyar nemzeti program az új jelenség. Ezért eléggé zavarja a megszokott látképet. És ha nem lesz elég demokratikus, nem lesz eléggé aktív terjesztője és fejlesztője az emberi jogoknak, akkor könnyen zavaró tényezője marad a közép-európai politikának. Az amerikai politikusok érdeklődéséből meg lehetett érteni: olyan nemzeti törekvést támogatnának szívesen, amely az egész közép-európai térség demokratizálását segítené.

*

Sajnos a demokratizálódásba vetett hitünknek ingoványos az alapja. Nem csupán amiatt, hogy a ma itt létező politikai rendszer, anélkül, hogy teljesen megváltozna, nem képes demokratikussá válni, hanem amiatt is, hogy a környező nemzeti társadalmak a nemzeti kérdés miatt legfeljebb liberalizálódni tudnak. Ezért a társadalmi lazulás folyamatában nem a demokraták lesz-

nek a hangadók, hanem a nemzeti konzervatív, jobb esetben a liberális elemek. Az egész térségnek adottsága van a hagyományos nemzeti konzervativizmusra. A szlovák és a román nemzetnek nincsenek társadalmilag értékesíthető demokratikus hagyományai ebben a kérdésben. És, hogy Jugoszláviában sem minden ideális, az most a Viczei Károly elleni pör kapcsán ismét beigazolódott. Az utódállamokban a nemzeti eszméket ezidáig leginkább antidemokratikus keretek között tudták valóra váltani. A magyar kilátásokat ez nem javítja, Milan Šimečka, az egyik legdemokratikusabban gondolkodó csehszlovákiai ellenzéki mondta nekem két évvel ezelőtt: félő, hogy ez a monolitikus rendszer több védelmet tud nyújtani a magyar kisebbségnek, mint egy liberalizálódó Csehszlovákia. Šimečka kijelentésének a megértéséhez tudni kell, hogy 1968-ban, a csehszlovákiai társadalmi megújulás korszakában, míg a csehországi reformfolyamat a demokrácia irányába mozgott, Szlovákiában elsősorban a nemzeti konzervativizmus aktivizálódott, mely a saját jogos érdekein túl, keményen magyarelles is volt.

Ne legyünk csodavárók: a magyar kisebbségek helyzetét a magyarországi nemzetiségi kérdés akár legpéldásabb megoldása sem fogja elősegíteni. A reciprocitás elve a principiumok érvényesülésében még inkább működésképtelen, de tisztességtelen is, mert ez az elv az etnikumot áruvá változtatja. A szomszéd államok mai többségi nemzetei a magyarságot a múlt században csak elnyomónak tartották, ma elnyomónak és irredentának, területi egységük veszélyeztetőjének tekintik. Ha nem is aktív ez a tudat, de egy-két célzással ismét életre lehet kelteni. Ez a megítélés talán csak akkor változna meg, ha annyira beolvadnának a magyar kisebbségek a környező többségi nemzetekbe, hogy etnikai alapon már nem követelhetné vissza Magyarország az elcsatolt területeket.

Nehéz azonban elhinni, hogy ezt a magyarok szemrebbenés nélkül néznék végig.

Míg ez a sötéten lefestett helyzet nem következik be, remélhető, hogy a demokrácia alapelvei nagyobb tért hódítanak a kisebbségi kérdés megítélésében. Ennek érdekében egyszerre több úton is lehet kísérletezni. Véleményem szerint – röviden összefoglalva – a következő mozgási irányok a legfontosabbak:

– *Magyarország alkotmányába* kell foglalni mindazokat az

elveket, amelyek az országban élő nemzeti és etnikai stb. kisebbségek helyzetét javíthatják és megvédhetik őket az asszimilációtól. Rögzíteni kell az alkotmányban Magyarország viszonyát a magyar kisebbségekhez és a világ magyarságához.

— *A magyar kisebbségeknek* kategorikusan vissza kell utasítaniuk, hogy az elnyomó nemzeti hatalmak társadalmi életüket a szépirodalomra, műkedvelői mozgalomra és a folklór ápolására korlátozzák. Vissza kell utasítaniuk az egyetemes magyar nemzet-ről őket leválasztani akaró törekvéseket. Határozottan fel kell lépniük alkotmányos jogaikért. Ha ez másként nem megy, nem szabad visszariadni a független társadalmi aktivitástól sem.

— *A külpolitikában* arra kell törekedni, hogy a nemzetközi egyezségokmányoknak, de főleg a helsinki folyamatnak szerves részévé váljon az a meggyőződés, hogy azok a nemzetek, amelyeknek részei több állam területén élnek — ha óhajtják — egy nemzethez tartozónak tekinthetik magukat. Ebben senki nem akadályozhatja őket. Szükséges lenne, hogy a helsinki folyamat részeként létrejöjjön egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer és megalakuljon a kérdés állandó jellegű nemzetközi fóruma. Ez dolgozhatná ki a nemzeti kisebbségek védelmének nemzetközi Chartáját, és ellenőrizhetné a helsinki Záróokmányt aláíró országokban a Charta elveinek betartását.

— Ennek a folyamatnak alkothatnák szerves részét a *kétoldalú államközi kapcsolatok* és a kötelező jellegű kisebbségvédelmi szerződések. A kétoldalú kapcsolatrendezés érdekében azonnal meg kellene kezdeni Magyarország és a szomszéd országok között a tárgyalásokat a magyar kisebbségek kulturális és oktatásügyének védelmére, valamint az utazást korlátozó rendeletek eltörlésére.

— A nemzetközi kisebbségvédelem társadalmi kibontakoztatására és fejlesztésére széles körű *társadalmi kapcsolatokat* kell kiépíteni főleg a szomszéd nemzetek demokratikus gondolkodású köreivel. De általában hasznos lenne, ha a szomszéd nemzetek hasonlóan gondolkodó tagjai minél többet találkoznának. Ennek érdekében alakulhatnának független nemzetközi társaságok. Ha ez egyelőre más országban nem lehetséges, legalább Magyarország teremtsen meg a feltételeit.

Propagandát kellene kifejteni annak érdekében, hogy a közép-európai nemzetek körében meghonosodjon az a tudat, hogy a

demokrácia nemcsak a saját nemzeti célok, és a többség akaratának az érvényesülését jelenti, hanem a nemzeti céloknak, és a többség szuverenitásának önként vállalt korlátozását is. Ezzel összefüggésben tudatosítani kellene, hogy a kisebbségek egyenrangúsága a kollektív jogok szavatolása nélkül valóban nem lehetséges. A kisebbségeket érintő ügyekben a kisebbséget ne lehessen leszavazni, a kisebbségvédelem és az egyenjogúság a kisebbségi öngazgatás és autonómia nélkül nem valósítható meg.

De ismét és folyamatosan tudatosítani kell: óhajtott változás ennek a kérdésnek a megítélésében a szomszéd nemzetek részéről csak a nemzetileg nem korlátozott demokrácia révén várható. Vagy akkor, ha a térségünkben élő népek felismerik, hogy csak a nemzetek közötti kiegyezéssel valósítható meg az állami szuverenitás — amely ebben az esetben elavult fogalommá válik, mert feloldódik a nemzeteszme és az állameszme közötti ellentmondás.